

17. Yüzyıl Oğuz-Türk Tarihçilik Geleneğinde Metodoloji, Metot, Kaynak, Tarihçi ve Tarih Konseptleri

Seyfeddin Rzasoy*

Tarihsel Sisteme Dışarıdan Yaklaşım

17. yüzyıl yazarlarından Ebülğazi Bahadır Han'ın “Şecere-i Terakime” (“Türkmenlerin Şeceresi”) eseri eski Oğuz Türk tarihinin araştırılması açısından çok önemli kaynaklardan birisi gibi dikkat çekmektedir¹. Eserin başında verilmiş “Oğuzname” destanı tarihsel kronolojik bir eser değerindedir. Oğuz Türk tarihiyle ilgili yapılan araştırmalarda “Şecere-i Terakime” eseri güvenilir bir tarihi kaynaktır.

Oğuznameler metnin tipi açısından iki yere ayrılır:

1. Tarihsel kronolojik Oğuznameler;
2. Edebi Oğuznameler².

Gerek “tarihsel kronolojik”, gerekse “edebi” Oğuznameler mitolojik genealoji bilgi kaynağı gibi ilkönce “tarihilik” statüsüne sahiptir. Bu durumda “tarihsel kronolojik” ve “edebi” bölgesi sadece metnin tipiyle ilişkilidir.

“Şecere-i Terakime” eserinde Oğuz-Türk tarihçilik geleneğinde metodoloji, metot, kaynak, tarihçi ve tarih kavramlarının öğrenilmesi ilkönce eserdeki “Oğuzname” mitolojik epik bilgisine yazar kimliğinin, yani Ebülğazi Bahadır Han'ın yaklaşımını ortaya çıkarmayı gerektirir.

* Prof. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Folklor Enstitüsü, Bakü/AZERBAYCAN, seyfeddin_rzasoy@mail.ru

1 Bkz.: V.V. Bartold, *Türkmen Halkı Tarihinin Oçerkləri*, Eserler, II Cilt, I Bölüm, Moskova, 1963, s. 547-623 (*rus dilinde*); *Türkmenlerin ve Türkmenistanın tarihine Dair Materyallar*, C II, XVI-XIX asırlar, İran, Buhara ve Xive Kaynakları, V.V.Struve, A.K.Borovkov, A.A.Romaskeviç ve P.P.Ivanovun editörlüğü ile, Moskova-Leningrad, 1938 (*rus dilinde*); S.P.Tolstov, “Oğuzların Şehirleri”, *Sovyet Etnografyası Dergisi*, 1947, Sayı 3, ss. 55-102 (*rus dilinde*); A.Garnıyev, V.Q. Moşkova, A.N. Nasonov, A.Y. Yakubovskiy, *VIII-XIX Asırlar Türkmen Halkı ve Türkmenistan Tarihi Üzerine Oçerklar*, Aşkabat, 1954 (*rus dilinde*); G.İ.Karpov, “Türkmenistanda Etnografik Çalışma”, *Sovyet Etnografyası Dergisi*, 1946, Sayı 1, s. 239-240 (*rus dilinde*)

2 Fizuli Bayat, “Oğuzname(ler)”, “Dede Korkut Kitabı”, *Ansiklopedik Sözlük*, Önder neşri, Bakü, 2004, s. 255-257

Ebülğazi Bahadır Han orta çağ tarihçisi idi ve bu bağlantıda onun “Oğuzname” sistemine yaklaşımı onun düşüncesi bağlamında mitolojik bilginin Oğuz tarihi düşünce yapısındaki yerini ve rolünü anlamaya olanak sağlar.

“Şecere-i Terakime”nin yedi nüshası temelinde eseri yayına hazırlamış A.N.Kononov, Ebülğazi’nin kullandığı kaynaklar sırasında onun epik sisteme yaklaşımını şöyle değerlendirir: “...*Ebülğazi halk efsanelerini, Türkmenler arasında geniş yayılmış soy kitaplarını iyice biliyordu, bu sırada epik destanları, ilkönce bunları direk etkileyen, Oğuzların efsanevi Atası “Dede Korkut”un adı ile bağli olanları da gösterebiliriz*”³.

Bu tür değerlendirme (Ebülğazi Bahadır Han’ın bilgileri düzeyinde sunulan) 17. yüzyıl tarihsel düşünce koduna (*artzamanlı*) (A.N.Kononov’un bilgi düzeyinde sunulan) 20. yüzyıl tarihsel düşünce kodundan (*eşsüremli*) bir değerlendirme biçimidir. Bu anlamda sisteme “dışarıdan” olan değerlendirme gibi nitelendirilir. Ona “içten”, yani Ebülğazi’nin kendi çağından olan bakışı, tarihi düşüncenin diakron düzeyleri (Ebülğazi ve Kononov düzeyleri) arasındaki dialektik gelişimi ortaya çıkarır. Böylece A.N.Kononov için genel olarak “epik mitolojik” bilgi olan “Oğuzname” metni Ebülğazi Bahadır Han için bir kutsal metin ve gerçek tarih idi.

Tarihi Sisteme İçten Yaklaşım

Ebülğazi, “Şecere-i Terakime”de birkaç yerde yazdığı esere “kuramsal metodolojik” yaklaşımını ifade etmiştir. Bir tarihçi yaklaşımının farklı düzeylerini yansıtan bu yaklaşım *Tarih-Mit* münasebetlerinin tarihi düşünce kodu seviyesinde gerçekleşme modelinin öğrenilmesi açısından dikkat çekmektedir.

Yazar, eserin yazılma nedenini şöyle anlatır:

“Bundan çok yıllar sonra bu Türkmenlerin mollaları, şeyhleri ve beyleri işittiler ki, ben tarihi iyi biliyorum; bir defasında onların hepsi [benim yanıma] geldiler ve dediler: “Bizim [halkta] Oğuz [Oğuzname] hakkında söylemelerin birçok [değişik nüshaları] var, ancak [hiçbir] iyisi yok; onların hepsi yanlışlarla [doludur] ve birbiriyle örtüşmüyor; onların her birisi belirli fikirleri taşır”. Ve onlar: “Eğer bir tane doğru, itibar edilesi tarih olsaydı, iyi olurdu”, dercesine rica ettikleri zaman ben onlara saygı gösterdim. İşte bu sebeplere göre”⁴.

3 A.N.Kononov, “Giriş”, Ebülğazi Bahadır Han. Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soy Kitabı), Rus dilinden tercüme eden, ön söz ve göstericilerin müellifi ve bibliografyanın tertipçisi İ.M.Osmanlı, *Azerbaycan Milli Ansiklopedisi*, N-PB, Bakü, 2002, s. 29

4 *Age.*, s. 46

Ebülgazi'nin eserin yazılma sebebi ile bağlı bu notu *Mit ve Tarih* ilişkileri, başka sözle, “Oğuz Kagan” miti ve 17. yüzyıl Türkmen tarihi arasındaki münasebetlerin etnokozmetik yapısının değişik düzeylerini yansıtır. Bu bilginin yapısal katlarını tahlil etmeye (onarmaya) çalışalım. Onun verdiği bilgiden belli olur ki:

1. “Şecere-i Terakime”nin yazıldığı dönemde “Oğuzname” eposu değişik varyantlar düzeyinde mevcutmuş.
2. Varyantlarla bağlı kullanılmış:
 - a) “[hiçbir] iyisi yok”;
 - b) “onların hepsi yanlışlarla [doludur]”;
 - c) “birbiriyle örtüşmüyor”;
 - ç) “onların her birisi belirli fikirleri yansıtır”⁵;
 - e) “...doğru, itibar edilesi tarih olsaydı...”

gibi ifadelerin her biri 17. yüzyıl Oğuz Türkünün (net olarak Türkmenin) etnokozmetik hafızasında Oğuz ritüel mitolojik dünya modeli ile bağlı mevcut anlam birimlerini belirlemeye olanak sağlar. Bu bağlantıda:

- a) Oğuz-Türkmenlerin Oğuz Han üzerine birçok Oğuznamelerin hiç birisini “iyi” addetmemesi direk invaryant-paradigma münasebetlerine dayanır: Oğuz-Türkmenlere göre, mevcut Oğuznameler, yani paradigmalar Oğuz Hanla bağlı “tarihi gerçeği”, yani kutsal invaryantı iyice yansıtan metinler değil.
- b) Oğuz-Türkmenlere göre, mevcut Oğuznameler Oğuz Hanla bağlı “gerçeği” yansıtmak doğrultusunda yanlışlarla doludur. Başka sözle, söz konusu metinlerde “Oğuz Han” mitolojik bilgisi tahriflere maruz kalmıştır. Bu, aynı zamanda mitolojik içerikli bilginin 17. yüzyıl Oğuz-Türk bilincinde fonksiyonel olmasının göstericisidir. Oğuz-Türkmen insanının etnik düşüncesi söz konusu dönemde sakral-mitolojik şecereye bağlı idi ve bu insan kendi milli davranış modelinde Oğuz Han sakral modeline dayanmaktaydı. Onlara göre, etnik durumun şimdiki durumu sakral davranış modelini kendisinde yansıtmaz ve bunun sebebi sakral bilgiyi taşıyan mevcut metinlerin artık yararsız olması, başka sözle, yanlışlarla dolu olmasındadır.

Böylece, Oğuz-Türkmenin düşüncesinin yapısını modelleştirdiğimizde, “Şecere-i Terakime”nin yazılmasını gerektiren nedenin aslında ritüel-mitolojik özellikte

5 Onların her birisi belirli fikirleri yansıtır.

olduğunu görürüz: etnosun mevcut yapısı ile sakral tarihi arasında “ihtilaf” oluşmaktadır. Bu “ihtilaf” yapısını aşağıdaki öğeler oluşturmaktadır:

- Etnos: Oğuz-Türkmen halkı.
- Etnokozmik hafızanın başlangıcı: Oğuz Han hakkında kutsal sayılan mit.
- Etnokozmik hafızanın bugünü: Oğuznameler.

Aslında Türkmen molla, şeyh ve beylerinin Ebülğazi’ye tarih yazmak ricası ile müracaat etmeleri “klasik” ritüel şemasını yansıtır. Ritüel durumunun “klasik” şemasına göre, ihtilafın çözümü uygun *ritüel*⁶, o da aynı zamanda mitik kozmik hafızayla ilişkisi olan *mediator*, başka sözle, şaman, kahin, ilişkilendirici talep ediyor. Ritüel biliminde bu mediator hem de tipolojik terminolojik bağlamda *şair* adlandırılır. V.N.Toporov yazır:

“Kozmolojik çağın başka en önemli şahıslarından biri kendi kurgusu ile geçmişle, “yaratılış zamanı” ile bağlantı kurmak vergisine sahip olan *şair* idi ki, bugünle ve yaratılış günü arasında daha bir iletişim kanalı kurmaya imkan verir.. Şair ilahi hafızanın taşıyıcısı olarak bütün kolektifin geleneklerinin koruyucusu olarak yer alır”⁷. “Şair bütün kainatı mekan ve zaman açısından tanır, her şeyi kendi sözleri ile adlandırmayı becerir (onun adları belirlemesi bununla bağlıdır), dünyayı demiurgun yarattığı metin dışı dünyaya paralel olarak poetik ve metin açısından yansıtarak (onu yeniden S.R.) yaratır”⁸. “Şair sadece mit koruyucusu ve yaratıcısı değil. O, hem muhteva hem de pragmatik planda mitlerin şerhçisidir.. Şairin şerhinde kolektif tarafından benimsenen mit mevcutluğunun temel zıtlıklarının “mediasyon” yolu ile çözümünün aracına dönüşür”⁹.

Görüldüğü üzere Ebülğazi tarihi şuur çağında kozmolojik çağ şairinin, yani gam-şamanın, yahut Korkut Atanın görevini yerine getirir. Ona özellikle etnik geleneklerin koruyucusu ve şerhçisi gibi müracaat edilir.

Diğer ifadelerle bakalım.

- 6 V.Terner, *Sembol ve Tören* (makaleler toplusu), Nauka, Moskova, 1983, ss. 104-269 (*Rus dilinde*); V.N. Toporov, “Tören Üzerine. Probleme Giriş”, *Folklor ve Erken Edebi Abidelerde Arkaik Tören* (makaleler toplusu), Nauka, Moskova, 1988, s. 7-60 (*Rus dilinde*)
- 7 V.N.Toporov, “Dünya Üzerine İlk Tasavvurlar (Genel Bakış)”, *Eski Çağda Tabii-Bilimsel Bilgiler* (makaleler toplusu), Nauka, Moskova, 1982, s. 20 (*Rus dilinde*)
- 8 V.N.Toporov, “Şair, Dünya Halklarının Mitleri”, C II, *Sovetskaya Ensiklopediya*, Moskova, 1982, s. 327
- 9 V.N.Toporov, *Dünya Üzerine İlk Tasavvurlar (Genel Bakış)*, s. 21

c) Ebülğazi'nin yaşadığı toplumda kutsal Oğuz Kağan miti ile çağdaş dönem arasında zıtlık oluşmuştur. İşte bu zıtlığın ifadesi olarak Türkmen büyükleri şöyle düşünürler ki, Oğuznamelerin “biri diğeriyle örtüşür”. Başka sözle, Oğuz-Türkmen toplumunda “töre”, yani “*universal davranış formülü*” statüsünde olan Oğuznamelerin birinin diğeriyle örtüşmemesi etnos dahilinde ihtilafa neden olur ve bu ihtilaf toplumun kozmik düzenini bozar, onu kaosa sürükler. Böyle bir kaos Oğuz-Türkmen cemiyetinin normal gelişimine engel olur.

ç) Oğuz-Türkmen cemiyetinde “*universal nizamlanma kodeksi*” statüsünde olan Töre açısından doğrudan doğruya tehlike oluşmuştur ve tehlike toplumu oluşturan yapısal birimlerin genel temellerden yayınmasından, törenin inkar olunmasından, her bir tayfa ve tayfa birliklerinin onu kendi çıkarlarına uygun şerh etmelerinden kaynaklanır. “Şecere-i Terakime”de gösterildiği gibi: “...onların (yani Oğuznamelerin - S.R.) her birisi belirli fikirleri yansıtır”.

e) V.N.Toporov'dan gördüğümüz gibi mitolojik çağın şairi, yani gam-şamanı, kahini vs. etnokozmik hafızanın koruyucusu, yaratıcısı ve yaşatıcısı olduğu gibi, aynı zamanda bu hafızanın “şerhçisidir”. Mitolojik çağdaki şairin görevini tarihi çağda, yani 17. yüzyılda yerine getiren Ebülğazi'den *Töre-Gerçeklik* zıtlığının çözümlenmesi için etnokozmik hafızayı yeniden “şerh etmek” rica olunur. Ebülğazi Bahadır Han yazır: “Bundan çok yıllar sonra bu Türkmenlerin mollaları, şeyhleri ve beyleri işitdiler ki, ben tarihi iyi biliyorum; bir defasında onların hepsi [benim yanıma] geldiler ve dediler:

“... Eğer bir tane doğru, itibar edilesi tarih olsaydı, iyi olurdu...”¹⁰.

“Töre - Tarih” İhtilafı

Ebülğazi Bahadır Han'ın “Şecere-i Terakime” eseri Oğuz etnosunun kozmik yapısı olarak Oğuz-Türkmen düşüncesinde (dünya modelinde) *Töre-Tarih* ihtilafının çözüm aracı gibi ortaya çıkmıştır. Burada “*töre, sosyal-siyasal münasebetlerin sabit yapı modeli*” gibi dikkat çekiyor.

A.İnan “töre – yasa” üzerine yazıyor:

“Eski Türkçede kanun anlamına gelen yasa (yasak) terimi Moğol istilasından sonra İslam tarih ve etnografiya literatürüne girmiş ve çok yayılmış bir terimdir. Göktürkler, Hakanlılar ve Selçukluların kanun ve nizamı ifade eden törü-türe teriminin yerine geçmiştir. “Yasa” menşeyi açısından, şüphesiz ki, Türk sözüdür...;

10 Ebülğazi Bahadır Han, *age.*, s. 46

...Yasa, eski Türk hakanlıklarında güncel olan ve şifahi olarak nesilden nesile aktarılan “törü” ve yasalardan başka bir şey olmamıştır. Her hakan ve beyin bu yasalara kendisinden bazı şeyler eklemesine şüphe yoktur. Cengiz Han da zaman ve mühitin talep ettiği bazı kural ve maddeler eklemiştir. Her büyük tarihi olaylardan ve yeni bir sülale tahta geldikten sonra onun “törü” ve yasaının kurultaylarda gözden geçirilmesi ve bazı hükümlerin mübahesesinin yapılması kaynaklardaki notlardan anlaşılmalıdır”¹¹.

“Şecere-i Terakime”deki ihtilafın semantik yönlerine bakalım: ““Töre, yapıdır, hareket sürecinde değişmeyen münasebetler modelidir. Tarih, bu durumda söz konusu değişmez modelin gerçeklik temelinde bozulması gibi ortaya çıkmış olur.. Töre ve Gerçeklik karşı karşıya gelir, onların örtüşmemesi ihtilaf yaratır”¹².

Ritüelin genel tipoloji şemasına göre, *Yapının* ve *Tarihin*, başka sözle *Törenin* ve *Oğuz-Türkmen etnosunun ayrı ayrı boylarının* ilgilerinin örtüşmemesi ihtilafı yaratır, ihtilafın çözümü ise *Ritüel* talep ediyor. Bu durumda “*ihtilafın çözüm aracı olan ritüel gibi Ebülğazi'nin “Şecere-i Terakime”* eseri yer alır. Böylece “Şecere-i Terakime” etnokozmik ritüelin tarih kodu ile yansımaları, kozmografik göstergesi olur.

Yazılı Tarih Mitin Ritüel Paradigması Gibi

Görüldüğü üzere, Ebülğazi'nin yazdığı bu tarih eseri muhtevaca kutsal mitolojik yadda ritüelini gerçekleştirir ve onun tarihsel çağda türevi ve geçişi gibi yer alır. Bu durumda “Şecere-i Terakime” Oğuz ritüel mitolojik dünya modelinin tarihi kodla ifade olunmuş eş modelidir. Bu durumda kozmik universumlar düzeyinde aşağıdaki sonuçlar belli olur:

- a) Gerek mitolojik bilinç çağındaki ritüel, gerekse de tarihsel bilinç çağındaki “Şecere-i Terakime” olsun, onların her ikisi genetik ve tipoloji bağlamda aynı fonksiyonda, yani toplum dahili ihtilafın çözüm aracı gibi yer alır.
- b) Fonksiyonun aynılığı ve eşitliği mitolojik ritüel ve tarihi yazını, yani “Şecere-i Terakime”yi Oğuz ritüel-mitolojik dünya modelinin farklı kodlarla gerçekleşmiş diakron göstergeleri addetmeye olanak sağlar.
- c) Mitolojik ritüel ve tarihi yazı işaretlerinin birbirine münasebeti kozmik kudret düzeyindedir. Söz konusu kudret diakron bağlamda tarihi yazı işaretini kozmik

11 Abdulkadir İnan, *Yasa, Töre-Türe ve Şeriat*, (Makaleler ve İncelemeler), 2. Baskı, C II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 222

12 Seyfeddin Rzasoy, *Oğuz Mitinin Paradigmaları*, Seda, Bakü, 2004, s. 103

ritüel işaretinin geçiş türevi addetmeye olanak sağladığı gibi senkron bağlamda bu işaretleri birbirini karşılayan birim gibi ele almaya da olanak sağlar.

17. Yüzyıl Oğuz Tarihçilik Metodolojisinde Dil Konsepti

Ebülğazi'nin kitabdaki etnokozmik bilgiye münasebetini bildiren başka bir kısma bakalım. O yazar:

“Bu kitaba biz “Şecere-i Terakime” ismini verdik. Herkese belli olsun ki, bize kadar Türk tarihini yazanlar halka kendi beceri ve yeteneklerini göstermek için Arap kelimeleri katmışlar, aynı zamanda Fars sözleri de eklemişler, Türk sözlerini ise kafiyeli nesre dönüştürmüşler. Biz bunların hiçbirisini yapmadık, çünkü bu kitabı okuyanlar ve [kıraatını] dinleyenler, elbette, Türkler olacaklar, Türklere ise Türkçe konuşmak gerek ki, her kese anlasın. Eğer bizim söylediğimizi anlamayacaklarsa, [o zaman] ne faydası olacak?! Eğer onların [yani Türklerin] arasında bir veya iki okumuş [ve] akıl sahibi olursa ve eğer onlar [söylenenlerin anlamını] kendileri anlarsa, okumamış çoğunluğa neyi anlatacaklar?! Bu durumda öyle anlatmak lazım ki herkes, iyiler ve kötüler anlasınlar ve onların kalbine yol bulsun”¹³.

Görüldüğü üzere onun içeriği etnokozmik bilginin nasıl adlanması, bu ad altında hangi özellikte bilginin sunulması ve onun etnokozmik ortamda hangi üsullarla (nasıl) benimsenilmesi ile bağlıdır. Bunu şöyle değerlendirebiliriz:

a) Ebülğazi, eserdeki etnokozmik bilgiyi “Şecere-i Terakime”, yani “Türkmenlerin Şeceresi” adlandırır. Şecere, genealogiyadır ve “Türkmenlerin Şeceresi” şimdiki durumda Türkmen “etnosunun” onun ulu ecdadı (esatiri) Oğuz Han’dan başlayarak çağdaş döneme kadarki tarihinin göstergesine dönüşür. Bu bağlantıda eser etnos hakkında onunla bağlı en mühim yapısal birimlerini sistemleşdiren etnokozmik işaretdir.

b) “Şecere-i Terakime” kendi çağının tarihi düşünce kodunu gerçekleştirmekle “tarih” türünde kaleme alınmıştır. Burada tarihilik kodu aydın işaretli kozmogonik-mitolojik doğaya sahiptir. Tarihilik, yani kendi çağının tek gerçek yolu olmak statüsü mitin önemli özelliğidir. M.Steblin-Kamenski’ye göre, “*mite münasbette bir şey tartışmasız bellidir. Mit gerçekliği ne kadar yansıtmasına bağlı olmaksızın yarandığı ve yaşadığı yerde gerçek gibi algılanan hikayedir*”¹⁴. Veya K.Levi-Stross’un yazdığı gibi: “... ”

13 Ebülğazi Bahadır Han, *age.*, s. 47

14 M.İ.Steblin Kamenskiy, *Mit*, Nauka, Leningrad, 1976, s. 123 (*Rus dilinde*)

*mit ne kadar ki mit gibi kavranılır, o, mit olarak kalır*¹⁵. Bu anlamda mitin mevcudluğu onun gerçek gibi algılanmasında, başka sözle, ona inanılmasındadır. Ebülğazi'nin “Şecere-i Terakime”sinde dini ve mitolojik kozmogoniler birbirine dayansa da, “Türkmenlerin Şeceresi”nin etnokozmik başlangıcında ve temelinde “Oğuz Han” kozmogonik miti durur ve bu kozmogonik temel “Türkmenlerin Şeceresi”nin tarihsel özünü oluşturur.

c) Ebülğazi “Şecere-i Terakime”nin Türk dilinde olmasını ve genellikle, Türklerin tarihine aid eserlerin onların ana dilinde - Türk dilinde yazılması zarureti özellikle vurgulamıştır. Bu meselede onun metodoloji “esaslandırması”, sadece kendi döneminin etnik milli görüşleri ile belirlenen “millet severlik, vatan severlik” olmamış, daha geniş anlam katlarını kapsamakla “hususî” tarihi metodoloji esaslarına sahiptir.

d) Ebülğazi'nin eserin yazılması zamanı uyguladığı “tarihçilik metoduna” göre, her bir halkın tarihi, o cümleden Türkmenlerin tarihi onun ana dilinde yazılmalıdır. Onun kendisi bu prensipten hareketle eseri saf, öz Türkçede yazmağa gayret göstermiştir. A.İnan'ın yazdığı gibi:

““Şecereyi-Türk” ve “Şecere-i Terakime” adlı eserlerini yazan Ebülğazi Bahadır Han bu eserlerini yazdığı dilin en açık Türkçe olduğunu kesinlikle söylemektedir.. Kuşkusuz ki, Ebülğazi Han için öz Türkçe yazmak, bir kelime bile yabancı söz kullanmamak, hatta Çığataycayı kullanmamak bir ideal olmuş ve bu ideali gerçekleştirmeye çalışmıştır”¹⁶.

e) Ebülğazi'nin Türk tarih bilimi alanındaki gözlemlerine göre, Türk tarihini yazanlar Türk diline Arap ve Fars sözleri ekliyorlar ki, bu da Türk hakkında Türke lazım olan etnokozmik tarihsel bilginin veya “Türkname”nin kavranmasını zorlaştırır.

Görüldüğü üzere Ebülğazi'nin tarihçilik metodolojisinde iletişimin en önemli etkeni olan dil, başlıca prensip gibi ele alınır. Bu prensip semantik yapısına göre mitolojik kozmogonik özelliktedir. Mit “birinci işaretler sistemi olan” dilin¹⁷ temelinde oluşmuş, özel tipli yapı olan “ikinci işaretler sistemi” gibi dil invaryantının paradigmasıdır. K.Levi-Stross yazır: “*Mit, dildir. Ancak bu dil öyle bir yüksek düzeyde*

15 Klod Levi-Stross, *Yapısal Antropoloji*, Glavnaya Redakçiya Vostoçnoy Literaturı, Moskova, 1985, s. 194 (Rus dilinde)

16 Abdulkadir İnan, “Ebülğazi Bahadır Han ve Türkçesi”, Abdulkadir İnan. *Makaleler ve İncelemeler*, 2. Baskı, C II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 108

17 *İşaret Sistemleri Üzerine Çalışmalar*, 2. Burahılış, Tartu, 1965, s. 6

*kullanılır ki, söz konusu seviyede mana... onun oluştuğu dil esasından ayrılabilir*¹⁸. Önceki araştırmalarımızdan birinde gösterildiği gibi, “...mitin yapısı dilin yapısını yansıtır. Bunlar aynı bir yapıya sahip farklı seviyeleri yansıtır. Dil bu durumda mitin invariyanı, mit ise kendiliğinde onun paradigmasıdır”¹⁹. Böylece Ebülğazi’nin Oğuz-Türkmen cemiyetinin yapısal harmonisini onarmak amacıyla yazdığı eserde uyguladığı “*tarihçilik metodu*” ve genellikle “*tarih metodolojisi*” kendisinde *Dil-Tarih* münasebetler modelinin etnokozmik uyumunu yansıtır.

Belirtelim ki Dil tarih münasebetler modeli diakronik açıdan *Dil-Epos* ve *Dil-Mit* modelleri ile aynı sırada yer alır. Bu bağlantıda Ebülğazi’nin “Şecere-i Terakime”de uyguladığı “tarih metodolojisi” arkitektonik yapı açısından dil-tarih münasebetlerinin bütün “tarihini” kapsar. *Dil-Mit-Epos-Tarih* yapı türevine (zincirine) dayanır. Burada dilin mite münasebeti kendi yapısal esaslarını dilin eposa ve tarihe münasebetlerinde belirtilir. Dil mitin yapısını oluşturmakla onun arkitektonik hafızasına dönüşür. Mit de epos için aynen böyle bir yapısal esas ve arkitektonik hafızayı oluşturur. Ebülğazi, çağının “Tarih”i etnokozmik yapısı açısından işte “Mit-Epos” sistemi temelinde kurulur. Bu durumda Ebülğazi’nin Türkler üzerine tarihi eserlerinin özellikle Türk dilinde yazılması üzerine tarihi-metodolojik tezi hem de arkitektonik yapı açısından Oğuz-Türkmenlerin etnokozmik hafızasının Dil-Mit arketipini kendisinde yansıtır.

17. Yüzyıl Oğuz Tarihçilik Metodolojisinde Kaynak Kişi, Tarihçi ve Tarih Konseptleri

Ebülğazi’nin bir tarihçi gibi “Şecere-i Terakime”de kullandığı etnokozmik bilginin metodolojik mahiyetini onun şecere bilgilerini nasıl edinmesiyle ilgili notlarından bilebiliriz. Tarihçi bilim adamı bunun üzerine yazar:

“Türkmenlerden, ömürlerini savaşlarda tüketmiş ünlü kişiler ve eski günlerin “bahşileri” bunları söylüyorlar”²⁰. “Türkmenlerin tarih bilen bütün bilge kişileri Oğuz Han’ın on iki çadırlarda (ürge) oturan yirmi dört torununun adlarının anlamı hakkında, onların damgaları nasıldır ve onların ongonları olmuş kuşların adları üzerine böyle söylüyorlar”²¹.

Bu notlar mitolojik epik bilginin nasıl yaşaması ve aktarılması üzerine bilgiler verir. Onlara bakalım:

18 Klod Levi-Stross, *age.*, s. 187

19 Seyfeddin Rzasoy S, *age.*, s. 121

20 Ebülğazi Bahadır han., *age.*, s. 69

21 Ebülğazi Bahadır han, *age.* s. 70

Ebülğazi şecere bilgisini bu *kaynak kişilerden* edinmiştir:

1. (Ömürlerini savaşlarda tüketmiş) *ünlü kişiler*.
2. (Eski günlerin) *bahşileri*.
3. (Tarih bilen bütün) *bilge kişiler*.

Bu söyleyiciler Oğuz-Türkmen toplumunda hafızalarında yaşattıkları (korudukları) bilginin doğruluğuna hiç bir kuşku duyulmayan şahıslardır. Söyleyicilerin unvanları, sosyal görev ve mevkileri, toplumun yapısında oynadıkları rol, aynı zamanda manevi-ahlaki, dini-merasimi statü ve fonksiyonları onların etnokozmik değerlerin konsantrasyon bulunduğu, etnosun yapı değerlerinin taşındığı kimlikler olduğunu gösterir.

Ebülğazi'nin söyleyicilerden edindiği bilgiler bütün durumlarda toplumun yapı temeline aittir ve en başlıcası, söz konusu bilgileri etnokozmik değer gibi arketipik kutsallığı korur. Söz konusu bilgileri tamamen tasnif etmesek de, onlar, genellikle aşağıdakileri kapsar:

- a) İslami genealojiyi yansıtan “Oğuz Han” şecere bilgisi;
- b) Oğuz toplumunun sosyal yapısı, onun esasında duran dünya modeli ve onun öğeleri;
- c) Etnik yapının ritüel-mitolojik tasnifat sistemi: etnosozyal yapı öğelerinin adları, adların mevcut dünya modelinin fonksiyonel katı düzeyinde anlamları;
- d) Etnosun dünya modelinin göstergesel tasnifat-işaretlenme sistemi (başka sözle, toplumun totem tasnifatı düzeyinde işaretlenmesi), damgalar, ongonlar;
- e) Sosyal sistemin yaşamın ayarlayıcı mekanizmleri (başka sözle, ritüel sistemi) ayin ve merasimler.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, 17. yüzyıl Oğuz-Türkmen bilincinde Mit ve Tarih iç içe, yani ayrılmazdı. Oğuz Han hakkında olan “Oğuzname” destanı hala da sakral etnik şecere gibi algılanırdı. Oğuz-Türkmanlar bir etnos, sosyal siyasal sistem gibi “Oğuzname” destanı aracılığıyla onlara ulaşmış “Oğuz Han” şeması aracılığıyla şekillenirlerdi. Bu bağlamda mit, epos ve ritüel 17. yüzyılda Oğuz tarih ilmi ve tarihçiliğinin güncel metodolojik konseptleri olarak dikkat çekiyordu.

Kaynaklar

Bartold, V.V., *Türkmen Halkı Tarihinin Oçerkleri*, C II, I Bölüm, Moskova, 1963, s. 547-623 (rus dilinde)

Bayat, Fizuli, “Oğuzname(ler)”, Dede Gorqud Kitabı, *Ensiklopedik Lugat*, Öndər nəşr., Bakı, 2004, s. 255-257

Ebülqazi Bahadır Han, *Şecerei-Terakime (Türkmenlerin Soy Kıtabı)*, Rus dilinden tercüme eden, ön söz ve göstericilerin müellifi ve bibliografiyanın tertibçisi İ.M.Osmanlı, *Azərbaycan Milli Ensiklopediyası N-PB*, Baskı, 2002

Garriyev, A., Moşkova, V.Q., Nasonov, A.N., Yakubovskiy, A.Y., *VIII-XIX Asrlar Türkmen Halkı ve Türkmenistan Tarihi Üzerine Oçerkler*, Aşkabat, 1954 (rus dilinde)

İnan, Abdulkadir, “Ebülqazi Bahadır Han ve Türkçesi”, *Makaleler ve İncelemeler*, 2. Baskı, C II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 108-116

İnan, Abdulkadir, “Yasa, Töre-Türe ve Şeriat”, *Makaleler ve İncelemeler*, 2. Baskı, C II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 222-228

İşaret Sistemleri Üzerine Çalışmalar. 2. Buraxılış, Tartu, 1965

Karpov, G.İ., “Türkmenistanda Etnografik Çalışma”, *Sovyet Etnografyası Dergisi*, 1946, S. 1, s. 239-240 (rus dilinde)

Bahadır Han, Ebülqazi, *Şecerei-Terakime (Türkmenlerin Soy Kıtabı)*, çev. İ.M.Osmanlı, *Azərbaycan Milli Ensiklopediyası*, N-PB, Bakı, 2002, s. 9-42

Levi-Stros, Klod, *Yapısal Antropoloji*, Glavnaya Redakçiya Vostoçnoy Literaturı, Moskova, 1985, s. 194 (rus dilinde)

Rzasoy, Seyfeddin. *Oğuz Mifinin Paradigmaları*, Səda, Bakı, 2004

Steblin Kamenskiy, M.İ., *Mit*, Nauka, Leningrad, 1976, s. 123 (rus dilinde)

Terner, V, *Sembol ve Tören* (makaleler toplusu), Nauka, Moskova, 1983, s. 104-269 (rus dilinde)

Tolstov, S.P., “Oğuzların Şehirleri”, *Sovyet Etnografyası Dergisi*, 1947, Sayı 3, s. 55-102 (rus dilinde)

Toporov, V.N., “Dünya Üzerine İlk Tasavvurlar (Genel Bakış)”, *Qedim Çağda Tabii-Bilimsel Bilgiler* (makaleler toplamı), Nauka, Moskova, 1982, ss. 8-40 (rus dilinde)

Toporov, V.N., “Şair, Dünya Halklarının Mitleri”, C II *Sovetskaya Ensiklopediya*, Moskova, 1982, s. 327-328 (*rus dilinde*)

Toporov, V.N., Tören Üzerine, Probleme Giriş, Folklor ve Erken Edebi Abidelerde Arkaik Tören (makaleler toplusu), Nauka, Moskova, 1988, s. 7-60 (*rus dilinde*)

Türkmenlerin ve Türkmenistanın Tarihine Dair Materyallar, C II, XVI-XIX. asırlar, İran, Buhara ve Xive Kaynakları. V.V.Struve, A.K.Borovkov, A.A.Romaskeviç və P.P.İvanovun editörlüğü ile, Moskova-Leningrad, 1938 (*rus dilinde*)